

редбачено в Указі Президента України «Про Програму захисту прав споживачів на 2003-2005 роки» № 1148/2002 від 11 грудня 2002 р. Цей Указ також містить положення про наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу в цій сфері.

Висновок. Усі дії, заходи та документи ЄС, прийняті в рамках сфери захисту прав споживачів, свідчать про важливу роль цієї сфери не як окремої відірваної від інших напрямків діяльності ЄС, а як складової всіх напрямків діяль-

ності ЄС, яка теж сприятиме досягненню мети Співтовариства - створенню спільного ринку.

Що ж до України, то нормативно-правові акти в сфері захисту прав споживачів є теж узгодженими та послідовними.

Стосовно місця сфери захисту прав споживачів як державної політики, то в Україні та ЄС вона має дуже важливе значення, оскільки стосується кожної людини. І за своєю ієрархією нормативно-правові акти в цій сфері, можна сказати, в Україні та ЄС теж збігаються.

1. Європейський Союз. Консолідовані договори. - К., Видео «Port-Royal», 1999.- С. 130.
2. OJ 1975C92/1.
3. [http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/ind/en_analytical](http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/ind/en_analytical_index_15.html)

- index_15.html
4. <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv00850.en03.pdf>

R. *Khanyk-Pospolitik*

LEGAL REGULATION OF CONSUMER PROTECTION IN UKRAINE AND THE EU: COMPARATIVE ANALYSIS

The article is devoted to the comparative analysis of legal regulation of consumer protection in Ukraine and the EU. In particular, the system of legal acts in Ukraine and the EU which are related to consumer protection is analysed in the article according to the hierarchy of these acts.

УДК 347.97/.99(477)

Хорошковська Д. Ю. (Радиш Д. Ю.)

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальній на сьогодні проблемі - визначення місця і ролі судової практики в правовій системі України взагалі і в системі джерел права зокрема.

У процесі розбудови незалежної правової держави українські вчені та законодавці звертаються до досвіду правових систем розвинутих демократичних країн у пошуку ефективних форм правотворчої діяльності. На жаль, законодавець не встигає за звавим розвитком суспільних відносин у перехідний період, у якому перебуває наша молода держава. Багатоманітність суспільних відносин та розвиток демократичних підвалин нашого суспільства привели до підви-

щення самостійності і значення ролі суду в правовій системі України. Судова практика на сьогодні - постачальник адекватної інформації щодо необхідності вдосконалення українського законодавства та прогресивних напрямків у правотворчій і правозастосовчій діяльності. Таким чином, актуальним стає питання про визначення ролі судової практики в правовій системі України та статусу актів органів судової влади в системі джерел права.

Формально в країнах романо-германської системи права взагалі, а в Україні зокрема, роль судової практики не виходить за межі тлумачення правових норм. Радянська юридична наука стверджувала, що єдиним джерелом права для нашої правової системи має бути закон. Надалі теорією права було ґрунтовно розвинуто конструкцію широкого розуміння законодавства, згідно з якою останнє включає акти не лише законодавчих органів, а й конкретизуючі акти органів управління. Однак серед творців права ніколи не визнавалася судова система. Суд, з огляду на його значну незалежність, був набагато менш прийнятним та зручним для тоталітарного режиму як орган із правотворчими повноваженнями. Чимало дослідників вважали, що судова практика не може бути повноцінним джерелом права. За висловом А. Я. Вишинського, радянські суди були покликані не творити право, а здійснювати правосуддя відповідно до чинного закону [1]. Протилежні точки зору, що висувалися дуже рідко (зокрема С. І. Вільнянський стверджував, що судова практика повинна отримати визнання одного з джерел радянського права [2]; Й. С. Йоффе визнавав нормативний характер роз'яснень Пленуму Верховного Суду СРСР [3]), широкої підтримки не отримували.

Сучасне континентальне право, на яке Україна традиційно орієнтується в своєму правовому розвитку, - це не лише й не стільки кодекси, скільки сотні рішень судів вищої та нижчої інстанції, що стали результатом прискіпливого аналізу конкретних справ, аргументів, які лежать в основі попередніх рішень, а інколи й досить вільного та сміливого тлумачення норм тих-таки класичних кодексів. У багатьох країнах континентальної системи існують офіційні загальнодержавні збірники судової практики. Як зазначали відомі компаративісти, зокрема М. Н. Марченко, Р Давід, ситуація, у якій судовий прецедент формально не визнається, а фактично існує і застосовується, є доволі типовою для країн романо-германського права [4, 5]. Просто судовий прецедент існує в таких країнах в інших, різних, часом завуальованих, модифікаціях. У такому контексті можна приділити увагу таким актам судової влади:

1. Рішення у конкретних справах вищих національних судів, які є фактично обов'язковими з метою одноманітного застосування законів. Так, наприклад, касаційний суд Італії, певним чином тлумачачи кримінальний закон, створює так звані «юриспруденціальні напрямки» - тен-

денції у вирішенні судами однотипних категорій справ, які закріплюються у максимах. Статистика свідчить, що 80 % справ італійські суди вирішують на підставі ось таких максимумів [6]. Подібні механізми існують і в інших країнах романо-германської правової сім'ї. Рішення ж Верховного Суду України завжди були і є певними взірцями судової практики. Яскраво таке положення може проілюструвати ст. 111¹⁵ Господарського процесуального кодексу України, де зазначено, що однією з підстав для касаційного оскарження судових рішень Вищого господарського суду є їхня невідповідність рішенням Верховного Суду України чи Вищого Суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права. В теорії держави і права такі рішення прийнято називати «прецедентами тлумачення» [7].

2. Узагальнення судової практики, що здійснюються вищими судовими органами, на основі аналізу і дослідження судової практики з вирішення однотипних справ судами всіх інстанцій. Так, наприклад, Верховний Суд Німеччини включає в себе 5 палат з кримінальних справ. Якщо один із сенатів у своєму рішенні з конкретної справи формулює певне тлумачення кримінально-правової норми, що відрізняється від попереднього, правове питання виноситься на вирішення пленарного засідання Великого сенату, який включає представників решти сенатів. Проаналізувавши дане рішення й узагальнивши практику інших судів з подібних справ, Великий сенат санкціонує відповідні зміни в праворозумінні такої кримінально-правової норми. В Україні такі узагальнення, роз'яснення, які мають на сьогодні важливе, але, на жаль, уже не обов'язкове значення, здійснюються Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами.

3. Безумовно, акти Конституційних судів, які свого часу пан С Шевчук, директор Центру порівняльного права, назвав «квазіпрецедентними» в контексті української правової системи [8].

Загалом, поняття «судова практика» дуже багатогранне, однак у контексті реалізації адміністративної та судової реформ варто детальніше звернутись до однієї з найважливіших конституційних гарантій, а саме, можливості скасування судами нормативно-правових актів, що на сьогодні займає центральне місце в механізмі реалізації прав і свобод людини. В Україні це закріплено в ст. 55 Конституції України, яка передбачає можливість судової перевірки рішень,

дій чи бездіяльності органів державної влади. Відповідно, будь-який нормативний акт може бути оскаржений до суду.

Протягом майже всієї історії свого розвитку вітчизняне законодавство тією чи іншою мірою допускало таке оскарження. Водночас відсутність чіткого розподілу влади, а саме здійснення судових функцій органами адміністративної влади, не дозволяло говорити про суто судовий процес розгляду скарг. Відокремлення в другій половині XIX ст. судової влади від влади адміністративної призвело до встановлення судового порядку захисту прав і законних інтересів громадян від посягань з боку владних структур і ретельнішого регулювання судового процесу в цій його частині. При цьому судовий порядок узгоджувався, як і раніше, з позасудовим, адміністративним порядком, який відігравав суттєву роль. Практично повна відсутність демократичних начал у житті суспільства обмежувала можливість судового оскарження.

В той же час уже на світанку радянської влади було розуміння необхідності здійснення контролю за діяльністю органів влади. 4 травня 1919 р. приймається Постанова Народного Комісаріату Державного Контролю «Про Центральне бюро скарг і заяв при НК Державного Контролю». Ця постанова надала Бюро скарг і заяв право розглядати всі скарги і повідомлення, в яких містяться вказівки щодо незаконності, доцільності і неузгодженості оскаржуваних дій державних органів та їхніх посадових осіб з декретами, розпорядженнями і загальними напрямками політики центральної влади, а також скарги на зловживання, канцелярську тяганину, грубе поводження. Не зважаючи на те, що закон говорить тільки про оскарження дій посадових осіб, статистика свідчить, що оскаржуватися могли й деякі рішення і навіть акти, що містили в собі норми права.

Законодавство, що приймалося в період проведення нової економічної політики, передбачало судовий захист тільки майнових інтересів різних суб'єктів, і такий захист був можливий лише в особливо обумовлених законом випадках. Порушення особистих, політичних та інших прав громадян залишалися за межами цього захисту. Функції ж нагляду за законністю діяльності державних органів і посадових осіб здійснювали органи, які були за своєю сутністю органами адміністративними і такими, що не володіли будь-якими серйозними повноваженнями стосовно рішень, що оскаржувалися. Внаслідок

цього одна з основних переваг позасудового оскарження того чи іншого акту - відносна швидкість реагування на порушення - зводилася нанівець. Втім, саме такому контролю була віддана перевага. Роль же судових органів була незначною.

У процесі подальшого розвитку радянської держави роль суду в контролі за діяльністю державних органів та їхніх посадових осіб поступово зростала. Хоча при цьому вона не могла зрівнятися з компетенцією адміністративних органів.

Введення 5 травня 1938 р. судового порядку оскарження неправдивих відомостей у списках виборців стало першим кроком з встановлення судового захисту немайнових прав громадян. А в 1962 р. вводяться в дію основи цивільного судочинства, в яких уперше в історії СРСР передбачається судовий розгляд справ по спорах, що виникають з адміністративно-правових відносин, хоч і не встановлюється перелік цих справ і відсутній спеціальний порядок їх розгляду.

Ситуація принципово змінюється лише в 1987 р. з прийняттям Закону СРСР «Про порядок оскарження до суду неправомірних дій посадових осіб, що обмежують права громадян». Цей закон надавав громадянам можливість звернутися до суду зі скаргою, якщо громадянин вважав, що дії посадової особи обмежили його права. В порядку, передбаченому цим законом, оскаржувалися тільки дії посадових осіб. Для визнання дій посадової особи такими, що скоєні з порушенням закону й обмежують права громадян, було необхідно, щоб вони позбавляли громадян можливості повністю чи частково здійснити право, надане їм законом чи іншим нормативним актом, або незаконно покладали на громадянина будь-який обов'язок. У порядку, передбаченому цим законом, не могли бути оскаржені дії посадових осіб, стосовно яких законами СРСР чи союзних республік передбачався інший порядок оскарження (очевидно, в тому числі й несудовий), а також дії, пов'язані зі забезпеченням обороноздатності країни та державної безпеки.

Прийнятий закон попри його демократичну сутність містив низку положень, які багато в чому нівелювали його прогресивність. Так, зверненню зі скаргою до суду мало передувати звернення зі скаргою до вищої посадової особи чи органу, тобто громадяни позбавлялись права безпосереднього судового оскарження; рішення суду по скарзі не могло бути оскаржене в касаційному порядку, закон дозволяв тільки винесення протесту прокурора в порядку нагляду та ін.

На сьогодні, як уже було зазначено, право громадян оскаржувати не тільки дії, а й акти державних органів, закріплено в Конституції. Детально це питання регламентовано в законах і кодексах України. Чому ж ми говоримо про дані результати судової практики в контексті системи джерел права? В чому їхня ексклюзивність? Річ у тім, що такі рішення суду з вирішення справ з оскарження нормативних правових актів мають специфіку, обумовлену тим, що предметом розгляду суду є правові акти, які мають нормативний характер, тобто поширюються на невизначене коло осіб і неодноразово використовуються. В сучасній теорії держави і права цей феномен отримав назву «негативної правотворчості» суду.

У судочинстві з оскарження нормативних правових актів предметом судового розгляду є передусім правовідносини, що мають публічний характер, у результаті яких орган влади отримав реальне чи уявне право на прийняття оскаржуваного нормативного правового акта. Розгляд цих правовідносин має значно більше значення, ніж розгляд конкретних правовідносин, що склалися між органом влади і громадянином чи іншою зацікавленою особою, оскільки саме на підставі розгляду цих правовідносин судом будуть зроблені висновки про законність чи незаконність дій органу влади, виражені в прийнятті оскаржуваного нормативного правового акта.

На відміну від судових рішень з більшості цивільних справ, законна сила судового рішення з оскарження нормативних правових актів має значно більші суб'єктивні й об'єктивні межі. Причому його суб'єктивні межі залежать не від

переліку чи кількості осіб, які брали безпосередню участь у розгляді справи, а від того, на кого поширюється оскаржуваний нормативний правовий акт. Об'єктивні ж межі законної сили такого судового рішення визначаються не предметом судового розгляду, а фактично заявленими вимогами. Таким чином, рішення суду поширюватиметься не тільки на конкретні правовідносини, а на всю сукупність правовідносин, що регулюються оскаржуваним нормативним правовим актом.

Отже, суд у такому разі впливає на права й інтереси суб'єктів, коло яких ширше за коло осіб, які беруть участь у процесі особисто чи через представника. Природно, що ці особи часто не знають, що судовим рішенням той чи інший нормативний правовий акт визнаний незаконним, і продовжують керуватися ним у своїй повсякденній діяльності. Тому судам слід у резолютивній частині покладати обов'язок доведення інформації про визнання незаконним нормативного правового акта, у випадку якщо цей акт визнаний таким повністю чи частково, на орган державної влади, що прийняв його. Причому доведення цієї інформації повинно відбуватися негайно після вступу судового рішення в законну силу тим же друкованим засобом, який публікував даний нормативний правовий акт при його прийнятті. В протилежному випадку значною мірою порушуються права і свободи інших громадян.

Абсолютно очевидно, що в цьому сенсі суд перестає існувати лише як інструмент вирішення індивідуальних спорів - його функції фактично охоплюють сферу нормотворчості.

1. *Вышинский А. Я.* Теория судебных доказательств в советском праве.- М.: Госюриздат, 1950.- С. 10.
2. *Витрянский С. И.* Значение судебной практики в гражданском праве // Учёные труды ВШЮН.- 1947.- Вып. 9.- С. 239-290.
3. *Иоффе О. С.* Советское гражданское право.-Т. 1.-М.: Госюриздат, 1958- С. 48.
4. *Марченко М. Н.* Правовые системы современного мира: Учебное пособие.- М.: Зерцало, 2001.- 394 с.
5. *РенеДавид, Камилла Жоффре-Спинози.* Основные пра-

во вье системы современности.- М.: Международные отношения, 1999.- 400 с.

6. *Bianca C. M.* Diritto civile.- Milano, 1981.- P. 84.

7. Судебная практика в советской правовой системе / Под ред. С. Н. Братуся.- М.: Юридическая литература, 1975.- С. 58.

8. *Шевчук С.* Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту // Право України- 2000- № 2.- С 45-48.

D. Gorshkovska

ROLE OF JUDICIAL PRACTICE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

The article concerns very actual problem of nowadays, that is to say the definition of place and role of judicial practice in legal system of Ukraine in general and in the system of sources of law in particular.